

«شیوه برخورد با والدین با توجه به فراز ۲۴ صحیفه سجادیه»

هدی ستوده مقدم*

چکیده

سبک برخورد محترمانه با والدین یکی از اصول اخلاقی است که در فراز ۲۴ صحیفه سجادیه با بیان شیوا و الهی از سوی امام سجاد (علیه السلام) مطرح شده است. در این دعا از پروردگار توفیق اطاعت و سپاسگزاری از والدین را از خداوند استدعا دارد، لذا این مقاله با هدف دست یافتن به الگوهای رفتاری و کارآمد و با توجه به منابع دینی و روایات در صدد بیان جایگاه شایسته والدین است تا به این طریق بتواند اختلافات مابین والدین و فرزندان را کاهش دهد و باعث تقویت بنیان خانوادگی و بازسازی روابط بین آنها و ارتقاء کیفیت زندگی در جامعه مدرنیته امروز شود و بدون شک احترام متقابل بین والدین و فرزندان نقش کلیدی در شکل‌گیری این پیوند و رابطه دارد. بنابراین با توجه به این اصل، احترام یکی از مهم‌ترین ارزش‌هایی است که می‌توان به فرزندان آموخت. لذا در این مقاله که به روش تحقیق توصیفی - و روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها کتابخانه‌ای می‌باشد، به برخی از این موارد مانند: حقوق والدین، جایگاه والدین، درک متقابل و همدلی، نیکی به والدین و ... اشاره شده است.

کلیدواژه: والدین، احترام، صحیفه سجادیه.

* طلبه شاغل به تحصیل مدرسه علمیه الزهرا (سلام الله علیها) شوش دانیال (علیه السلام).

مقدمه

لسان دعا در اندیشگاه اهل بیت در عین لطافت و شور تلقین کننده معارفی بلند در حوزه‌های متنوع دینی است چه بسا معارفی که در دعاها وجود دارد در احادیث کمتر یافت می‌شود زیرا مخاطب دعا خداوند است و همچنین دعاها از گنجینه‌های بزرگ علمی و تربیتی اسلام به شمار می‌آیند که اسرار و نکته‌های فراوانی در خود جای داده است و افزون بر این دعا‌های امام سجاده^(علیه السلام) نیز علاوه بر این نکات ویژگی دیگری نیز دارد، در زمان ایشان دعا تنها برای به آن بیان معارف نبود بلکه یکی از کارآمدترین سلاح‌های ایشان برای مبارزه با انحرافات اخلاقی و تربیتی در جامعه به شمار می‌رفت که آنها را در قالب کتابی به عنوان صحیفه سجادیه برای مردم معرفی کرده، صحیفه سجادیه دربردارنده دعا‌هایی است که بازتاب روح متعالی امام علی بن الحسین^(علیه السلام) است کتابی که به روح انسان تعالی می‌دهد و به آستان بندگی پروردگار می‌رساند. صحیفه سجادیه برآمده از فطرت پاک بشری است و روی سخن با همه بشر در همه زمان‌ها دارد از این رو تأثیرپذیری از آن مختص به شیعیان و معتقدان به امامان معصوم^(علیهم السلام) نیست.

نحوه تعامل با والدین از دیرباز مسئله مهم و قابل تاملی بوده است. شیوه برخورد محترمانه با والدین ریشه در آداب و فرهنگ و ادیان مختلف دارد، در این میان دین اسلام که کامل‌ترین و والاترین آیین‌هاست درباره احترام و محبت به آنها سفارش‌های زیادی کرده است. لذا در قرآن و روایات به این اصل مهم و الهی به خوبی اشاره شده است. صحیفه سجادیه نیز به عنوان یکی از گرانقدرترین کتب روایی با زیباترین نیایش‌ها و عبادات دل‌انگیز، این عصر را به خوبی تبیین کرده و در فراز ۲۴ این صحیفه در قالب دعا و نیایش این چنین آمده است: که از پروردگار استدعا دارد که قلبمان را به عشق و محبت به والدین مزین سازد، لذا در مسیر و زمانه‌ای که تکنولوژی و پیشرفت‌های علمی در حال گسترش روزافزون می‌باشد، ارتباطات و روابط انسانی رو به کاهش و کمرنگ‌تر شدن هستند این در حالی است که میان والدین و فرزندان فاصله و خلل زیادی به وجود آمده است و والدین در حسرت یک نگاه گرم و کلامی مهربان از جانب فرزندان خود مانده‌اند و نیز باعث به وجود آمدن تنش‌ها و بی‌احترامی و بی‌محبتی به والدین شده است. در این میان دعای ۲۴ صحیفه سجادیه چنان گوهری گران بها به کمک ما می‌آید که بتوانیم با عشق و احترام فاصله‌ها را پر و خانواده را به کانونی گرم تبدیل سازیم و از سوی دیگر این رفتار را همانند ارث به نسل‌های بعد منتقل سازیم تا در آینده جامعه‌ای با عواطف بیشتر و روابط نزدیک‌تری داشته باشیم، این مسئله برای ما و فرزندان و نسل‌های بعد ما کلید خوشبختی و سعادت

خواهد بود. در این زمینه کتاب‌هایی به رشته تحریر درآمده از جمله: کتاب شهود و شناخت از حسن ممدوح کرمانشاهی که شرحی بر صحیفه سجادیه نگاشته و آن را در چندین جلد ترجمه و شرح بیان کرده است؛ ایشان در فراز ۲۴ صحیفه در مورد سپاسگزاری و قدردانی از والدین نکات مهمی را با بیان شیوا و روان فرموده است و نیز آیت الله جوادی آملی نیز کتاب شرحی بر صحیفه سجادیه نوشته است و ایشان نیز در فراز ۲۴ این صحیفه در مورد احترام و محبت نسبت به والدین و شیوه برخورد با ایشان جایگاه آن‌ها را به رشته تحریر درآورده است، در کتاب حلیه المتقین از علامه مجلسی در مورد فضیلت و حق پدر و مادر بر فرزندان، مقامشان و نیکی به آنها سخنان قابل توجهی را ارائه نموده است. بنابراین هدف پژوهش حاضر پرداختن به نکات ظریف و پر اهمیتی است که برای نشان دادن جایگاه رفیع و خاص والدین نزد فرزندان می‌باشد تا با توجه به آنها بتوانند به خوبی والدین را اکرام کنند و حقوقشان را به درستی ادا نمایند تا نزد پروردگار خویش سربلند گردند.

احترام به والدین روشی برای قدردانی از زحمات و از خود گذشتگی‌های آنان می‌باشد که هر انسان فهیمی آن را می‌داند و بی‌احترامی به آنان مورد توبیخ و سرزنش هر انسان منصفی می‌باشد. خداوند متعال به خاطر قدردانی از تلاش‌ها و زحمات آنان در آیات فراوانی احترام به آنان به ویژه در زمان سالمندی بر فرزندان لازم و هرگونه بی‌احترامی حتی کوچک‌ترین عمل مانند اف‌گفتن به آنان را نهی فرمود. احترام به والدین هیچ حد و مرزی ندارد شامل هر پدر و مادری می‌شود حتی اگر مشرک باشند.

در دعای ۲۴ صحیفه سجادیه برخورد پسندیده با ایشان و تواضع و افتادگی در برابر آن‌ان و مهربانی و دعای خیر برای ایشان و خدمت رسانی و ... را قرار داده است که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

۱. ابراز محبت و قدردانی از والدین

شیوه صحیح برخورد با پدر و مادر با توجه به دعای ۲۴ صحیفه سجادیه اینگونه است که هرچه نیکی افراد نسبت به ما خالصانه‌تر و افزون‌تر باشد، بیشتر نسبت به آنها احساس مسئولیت می‌کنیم و در روابط خود به گونه‌ای ویژه‌تر با آنان برخورد می‌نماییم. شاید در میان انسان‌ها بعد از معصومان (علیهم السلام) کسی را به اندازه والدین سراغ نداشته باشیم که با نهایت خلوص و دلسوزی تمام تلاش خود را برای سعادت فرزندان انجام دهند البته ممکن است آنان در روش خود به خطا روند ولی به ندرت پیش می‌آید که پدر و مادری خیر و صلاح فرزندان را نخواهند. همین امر سبب شده خداوند مهربان احکام ویژه‌ای در رابطه با والدین قرار دهد و از فرزندان بخواهد در هر حالی قدرشناس والدین خود باشند. امام سجاد (علیه السلام) در این دعای شریف نهایت

قدرشناسی خود را از والدین به تصویر کشیده و نشان داده که چگونه یک انسان الهی در مورد پدر و مادرش با خداوند مناجات می‌کند. گویا از منظر ایشان، حتی در مقام مناجات نیز باید برای پدر و مادر سنگ تمام گذاشت. (درسنامه صحیفه سجاده، حمید محمدی، سعید امینایی، رسول هاشمی، صص ۱۸۴-۱۸۳-۱۸۲)

ناتوانی انسان از ادای شکر والدین را امام ^(علیه السلام) از خداوند متعال می‌خواهد که پاداش سه نیکی پدر و مادرشان در حق فرزندانشان را به آنان عطا کند :

* بزرگ کردن و پرورش دادن فرزندان (اللهم اشکر لهما تربیتی)

* گرمی داشتن فرزند و شخصیت دادن به او (و اثبهما علی تکرمتی)

* حفاظت فرزند از آفت‌ها و خطرات (واحفظ لهما ما حفظاه منی فی صغری)

مرحوم سید علی خان مدنی می‌گوید : در این فقرات از دعا، به ناتوانی فرزند نسبت به سپاسگزاری از والدین و پاداش و جبران نیکی‌های آنان اشاره شده است زیرا امام ^(علیه السلام) به خداوند متوسل شده و از او درخواست می‌کند که خودش از پدر و مادر سپاس‌گزاری کرده و به آنان پاداش دهد. و همچنین حضرت صادق ^(علیه السلام) فرمود : بر عهده فرزندان نسبت به پدر و مادر سه چیز است که یکی از آن سه چیز این است که در همه حال از آنان تشکر کند. (نظام خانواده در اسلام، محمدرضا سالاری‌فر، صص ۴۷۹-۴۷۸-۴۷۷)

لذا امر به تشکر از پدر و مادر کنار امر و تشکر از پروردگار متعال آمده است. خداوند متعال در سوره لقمان آیه ۱۴ می‌فرماید: «وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ»، ما به انسان درباره پدر و مادرش سفارش کردیم چون مادرش او را با زحمت روی زحمت حمل کرد و دوران شیرخوارگی او به دو سال به درازا کشید اینک شکر مرا و شکر پدر و مادرش را به جا آورد آری خداوند متعال به بندگان نشان آنقدر نعمت فراوان داده است که به شمارش نمی‌آید. با این حال خداوند بعد از امر شکر از خودش سفارش می‌کند که از پدر و مادر هم تشکر کن و به فرزندان فهمانده که حق پدر و مادر و احسان آنها به شما مانند نعمت‌های خداوند بی شمار است. (نیکی به پدر و مادر فرزندان و ارحام آثار و برکات آن: بدرفتاری با آنها و عواقب ناگوار آن، محمد لطفی، صص ۳۷-۳۸)

امام سجاد ^(علیه السلام) در این دعا بارها از خداوند برای والدین خود طلب رحمت و مغفرت می‌کند، این نشان دهنده اهمیت ابراز محبت و قدردانی از زحمات والدین است. فرزندان باید همواره به یاد داشته باشند که

والدین چه زحماتی برای آنها کشیده‌اند و همواره قدردان زحمات آنان باشند. (منشور تربیتی لقمان، احمد زرهانی، صص ۴۷-۴۸)

شکر والدین، شکر خداست و خداوند در آیه شریفه سوره لقمان انسان را به گرامی داشت پدر و مادر توصیه می‌کند و او را به یاد زحمات طاقت فرسای مادر می‌اندازد پدر و مادر به طور فطری به فرزند خویش مهر می‌ورزند اما این فرزند ممکن است درگیر و دار مسائل زندگی سرگرم جاذبه‌های دیگر شود و پدر و مادر را به بوته فراموشی بسپارد، آنگونه که امروز در کشورهای غربی پدران و مادران سالمند بعضاً از کانون خانواده طرد می‌گردند و به مراکز نگهداری سالمندان فرستاده می‌شوند، اینجاست که قرآن به طور مکرر درباره احسان به والدین و تکریم آنان سفارش می‌کند و از فرزندان می‌خواهد که در مقابل پدر و مادر خاضع و فروتن باشند از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) نقل شده است: «وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ رِضَاءُ اللَّهِ مَعَ رِضَاءِ الْوَالِدَيْنِ وَ سَخَطُ اللَّهِ مَعَ سَخَطِ الْوَالِدَيْنِ، رضای خدا با رضای پدر و مادر است و خشم خدا با خشم پدر و مادر است». (مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، فضل بن حسن طبرسی، ص ۳۲۳)

۲. درک متقابل و همدلی

یکی از شیوه‌های برخورد محترمانه درک و همدلی زوجین است. از آنجا که ازدواج این حقیقت الهی و طبیعی آسان کننده پاره‌ای از مشکلات و عاملی برای تداوم پاکی جوانان و حفظ عفت و تقوای آنان است. برای یک خانه در جامعه در صورتی با سلامت و آرامش قرین می‌شود که مرد و زن با تحقق دادن ازدواج و رعایت حقوق یکدیگر در آن زندگی کنند. خانه مسلمان در هر سرزمینی که هست باید پرتویی از وحی و جلوه‌ای از یاد خدا و محصولی از رفعت و بلندی و عظمت و میوه‌ای از تسبیح حق در شب و روز باشد. چنین خانه‌ای با چنان اوصافی خانه مومنی است که اطاعت و عبادت حق در آن رونق دارد و به امر الهی مسئله ازدواج در آن صورت گرفته و مرد و زن آن خانه به تمامی حقوق الهی و انسانی پایبند هستند. آری قرآن مجید به ازدواج امر می‌کند تا مشکلات مرد و زن با تحقق این سنت، تخفیف یابد و دامن هر دو که دامن رحمت و تربیت است از آسودگی و فساد سالم بماند و مرد و زن با تشکیل زندگی و همسویی با یکدیگر خانه را محل ذکر خدا و تسبیح حضرت حق کنند، در جو چنین خانه‌ای مرد و زن بنده واقعی حق و فرزندان‌شان میوه و ثمره فضیلت و اعمال و رفتار و کردارشان جلوه‌ای از آداب الهی و سنن و روش انبیا گرامی حق است. (نظام خانواده در اسلام، محمدرضا سالاری فر، ص ۴۷۹-۴۷۸-۴۷۷)

خداوند پدر و مادر را به جهت دعای فرزندان مورد رحمت خویش قرار خواهد داد و در غیر این صورت به فرزند چنین سفارشی نمی‌کرد. علاوه بر این خداوند در قرآن به انسان‌ها دستور داده که دعا کنید تا اجابت نماید «واذا اسالک عبادى عنى فانى قریب اجیب دعوہ الداع اذا دعان» (بقره ۲: ۱۸۶) می‌توان یکی دیگر از آثار دعا و طلب بخشش برای والدین را بهره‌مندی پدر و مادر از آمرزش الهی دانست. خداوند متعال در آیه ۲۶ و ۲۸ سوره نوح و در آیات ۳۵ و ۴۱ سوره ابراهیم بعد از بیان فضایل این پیامبران اولوالعزم، طلب آمرزش برای پدر و مادر را قبل از دیگران از خصوصیات ارزشمند آنان ذکر کرده است تا همگان با اسوه قرار دادن آن انبیا به جایگاه مهم پدر و مادر پی برده و همانند آنان طلب مغفرت برای پدر و مادر را فراموش نکنند. با توجه به وعده الهی در اجابت دعا و طلب مغفرت فرزند برای پدر و مادر، بی‌تردید آنان را می‌آمزد. طبری در مجمع البیان می‌گوید: دعای فرزند برای پدر و مادرش قبول و مسموع است، اگر مسموع نبود و برای آنها اثر نداشت خداوند امر به دعا برای آنها نمی‌کرد. (مجمع البیان، ج ۶، فضل بن حسن، ص ۴۱۰)

طلب دعا و آمرزش برای والدین سبب نجات از عاق والدین نیز می‌گردد از امام صادق (علیه السلام) حدیثی است که فرمود: فرزندی که در زمان حیات پدر و مادر خود مورد عاق آنها است و به آنها نیکی نمی‌کند ولی بعد از مرگ آنها بدهی‌شان را می‌دهد و برای شان طلب آمرزش می‌کند، خدای عزوجل به سبب این رفتار او را از نیکوکاران به پدر و مادر قرار می‌دهد. با این تفصیل انسان اگر دعا و آمرزش را چه در زمان حیات و چه در زمان ممات برای والدین خود از حق تعالی بخواهد، باعث خشنودی آنان می‌گردد و خوشنودی والدین باعث خوشنودی پروردگار است. امام سجاد (علیه السلام) در این دعا بارها برای والدین خود دعا می‌کند و این نشان دهنده اهمیت دعا برای والدین است و فرزندان باید همواره برای والدین خود دعا کنند و از خداوند برای آنها طلب سلامتی طول عمر و عاقبت بخیری کنند.

فداکاری‌ها و مهربانی‌های پدر و مادر در تربیت فرزندان به ویژه هنگام طفولیت از عواملی است که خداوند برای سفارش به دعا برای پدر و مادر بیان نموده است. همانطور که در قرآن آمده: «وقل رب رحمهما کما ربیانی صغیرا» (اسرا ۱۷: ۲۴) و دعا کن پروردگار را چنان که پدر و مادر در کودکی مرا پرورش دادند تو نیز در حق آنها مهربانی فرما. توجه به این مسئله نقش مهمی در بیداری فرزندان نسبت به زحمات پدر و مادر دارد زیرا یادآوری دوران طفولیت که انسان در تمام ابعاد زندگی حتی طهارت و نجاست وابسته به فداکاری پدر و مادر است، می‌تواند نقش مهمی در انجام وظایف در حق آنان داشته باشد که یکی از آنها دعا و طلب رحمت و

مغفرت چه در حیات و چه بعد از مرگ برای آنان است. (خانواده قرآنی، عیسی عیسی زاده، ص ۲۳۴) در این دعا، امام سجاد (علیه السلام) از خداوند می‌خواهد یاد ایشان را در پی نمازها در اوقات شب و در هر ساعتی از ساعات روزش از یاد نبرد می‌گوید: بار خدایا بر محمد و آل محمد درود فرست و مرا به وسیله دعا برای ایشان و ایشان را به سبب مهربانی‌شان به من بیامرز. آمرزش پابرجا و شفاعت و میانجیگری من برای ایشان از آنها راضی و خوشنود شو و آنها را مشمول رحمت گردان، خوشنودی یکسره نه آمرزش و خوشنودی با شرط و صفت و وقت و آنها را با گرمی داشتن به جاهای آسایش در بهشت برسان و بار خدایا اگر آمرزش به آنان پیشی گرفته، پس آنها را شفیع من گردان و اگر آمرزش به من پیشی گرفته، پس مرا شفیع آنها ساز تا به مهربانی تو در سرای گرمی و جای آمرزش و رحمت گرد آییم، زیرا تو دارای فضل بزرگ و نعمت دیرینی و مهربان‌ترین مهربانان هستی. (شرح صحیفه سجادیه، علی نقی فیض الاسلام، طاهر خوشنویس، صص ۱۶۱-۱۶۰)

امام در این قسمت (شرح دعا برای والدین) هم وظیفه دیگری را برای فرزندان برشمرده است و آن هم طلب مغفرت برای والدین در برابر کوتاهی‌های ایشان است. یعنی چنانچه انسان تقصیری در ادای وظایف از سوی پدر و مادر مشاهده کرد حتماً آنان را عفو کند و از خدا برای والدین خود مغفرت بطلبد و علو درجات آنان را درخواست کند و تا می‌تواند با حسن ظن به آنان نظر کند و آنان را در آنچه کرده‌اند معذور بداند و کم کاری آنان را بر عمد و تقصیر حمل نکند، بلکه چنین بیندیشد که شاید توان ذهنی یا امکان عملی آنان بیش از این نبوده است. اصولاً انتظار بیش از قدرت فهم و توان افراد بی‌جا است، از این رو باید در مقابل زحمات و رنج‌های فراوانی که پدر و مادر متحمل شده‌اند از تقصیرهای احتمالی آنان در گذشت و از خدا متعال برای آنان درخواست بخشش و مغفرت نمود، که امام سجاد (علیه السلام) در فراز ششم به همین مسئله ظریف اشاره می‌فرماید: «فهما اوجب حقا علی ...» و بار خدایا حق و احسان و منت‌های پدر و مادرم عظیم‌تر و واجب‌تر از آن است که من اکنون در برابر آنها ایستاده و تلافی و دادخواهی کنم. پس ای معبود من آن همه رنج‌های طولانی که در راه تربیت من تحمل کردند و آن همه زحمات‌ها که در نگهداری من و تحمل مشکلات برای آسایش من بر خود هموار کردند چگونه فراموشم شود؟ من هرگز نمی‌توانم حق آنها را ادا کنم و هرگز نمی‌توانم واجبات خود را در برابرشان بازشناسم و هرگز نمی‌توانم وظیفه خدمتگزاری به آنان را ادا کنم. (شهود و شناخت، حسن ممدوح، ص ۳۹۳)

نتیجه‌گیری

پروردگار عالم جایگاه ویژه‌ای برای پدر و مادر قرار داده است و با توجه به این مقام و منزلت آنها، بزرگترین حق را بر گردن فرزندان گذاشته است. این در حالی است که فرزندان برای انجام این وظیفه باید اول به شناخت حقوق والدین بپردازند تا کوچک‌ترین بی‌احترامی به آنان نکنند که موجبات آزرده‌گی خاطرشان فراهم شود. حاصل آن که وقتی با والدین خود رفتار صحیح و محترمانه ای داشته باشیم مانند کاشتن بذری از محبت و مهر است که ثمره آن آرامش و شادی است و باعث می‌شود میان خانواده‌ها شور و گرما ایجاد و نیز دل‌ها به یکدیگر نزدیک‌تر شود و الگویی مناسب برای فرزندان باشد و نسل‌های بعد نیز از این رفتار بی‌بهره نمانند لذا سعی ما در این پژوهش این بوده است که این نکته در دعای ۲۴ صحیفه سجادیه را بیان نماییم.

فهرست منابع

* قرآن کریم.

۱. انصاریان، حسین، تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، قم: دارالعرفان، ۱۳۸۹هـ.ش.
۲. جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیات، تحقیق و تنظیم یدالله مقدسی، قم: اسرا، ۱۳۹۱هـ.ش.
۳. زرهانی، احمد، منشور تربیتی لقمان، تهران: انتشارات انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۷۴هـ.ش.
۴. سالاری فر، محمدرضا، نظام خانواده در اسلام، قم: حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران، مرکز نشر هاجر، ۱۳۸۷هـ.ش.
۵. طباطبائی، محمدحسین؛ خسروشاهی، هادی، تعالیم اسلام، قم: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۸هـ.ش.
۶. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۶، تهران: المکتبه المرتضویه لاحیا آثار الجعفریه، ۱۳۸۸ - ۱۳۸۹هـ.ش.
۷. مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، ج ۱، تحقیق مهدی هوشمند، قم: موسسه فرهنگی دار الحدیث، ۱۳۷۶هـ.ش.
۸. طوسی، محمد بن حسن؛ طوسی، حسن بن محمد؛ قیومی اصفهانی، جواد، امالی الطوسی، قم: موسسه بوستان کتاب، ۱۴۰۲هـ.ش.
۹. عیسی زاده، عیسی، خانواده قرآنی (ویژگی‌ها و وظایف اعضای آن)، قم: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۰هـ.ش.
۱۰. فیض الاسلام، علی نقی؛ خوشنویس، طاهر، ترجمه و شرح صحیفه کامله سجادیه، تهران: نشر فقیه، ۱۳۶۶هـ.ش.
۱۱. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، اصول کافی، ج ۲ و ۴، مترجم حسین انصاریان، ویرایش و تحقیق بهراد جعفری، علی غضنفری، محمد جواد صابریان، قم: دارالعرفان، ۱۳۹۷هـ.ش.
۱۲. لطفی، محمد، نیکی به پدر و مادر فرزندان و ارحام آثار و برکات آن: بدرفتاری با آن‌ها و عواقب ناگوار آن، قم: دارالتفسیر، ۱۳۹۳هـ.ش.
۱۳. مدنی شیرازی، علی خان، ریاض السالکین فی شرح صحیفه سیدالساجدین صلوات الله علیه، ج ۴، تالیف محسن حسینی امینی، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، موسسه نشر اسلامی، ۱۳۶۸ - ۱۳۸۵هـ.ش.

۱۴. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، آیین زندگی حلیه المتقین در آداب و اخلاق اسلامی، قم: سرور، ۱۳۹۸ هـ.ش.
۱۵. بحار الانوار، ج ۷۱، قم: اسلامیة، ۱۳۸۷ هـ.ش.
۱۶. محدثی، جواد، اخلاق معاشرت، قم: مؤسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۶ هـ.ش.
۱۷. محمدی، حمید؛ امینایی، سعید، هاشمی، رسول، درسنامه صحیفه سجادیه، قم: حوزه علمیه قم، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران، مرکز نشر هاجر، ۱۳۹۸ هـ.ش.
۱۸. محمودی، صادق، تفسیر برهان، ج ۱، قم: دارالبشیر، ۱۴۰۲ هـ.ش.
۱۹. ممدوح، حسن، شهود و شناخت، ترجمه و شرح صحیفه سجادیه، ترجمه عبدالله جوادی آملی، قم: مؤسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۸۸ هـ.ش.